

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

20

GÜZ 2005

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfayı geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındakiler (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100-150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlıklarının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtım ismi ve akademik unvanı yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapanar
Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. Dilaver Gürer Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Yrd. Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: I 300 – 5057

Giriş

Hadis tarihinde sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn denilen ilk üç neslin büyük önemi vardır. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadislerin öğrenilmesine karşı sahabe devrinde gösterilen istek ve arzu, aynı şekilde tâbiîn döneminde de devam etmiştir. Siyasi bakımından daha çok Emevilerin iktidarda olduğu bir zamana rastlayan bu dönemde, İslam kültür ve medeniyeti gelişmeye ve parlamaya başlamış, bir taraftan Türklerin yaşadığı bölgeler fethedilirken, diğer taraftan fetihler Endülüs'e kadar uzanmıştır. Bu devirde pozitif ilimler sahasında olduğu gibi, İslamî ilimlerde, özellikle hadis ilim dalında olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.¹

Hz. Peygamber'in vefatıyla İslam coğrafyasının değişik bölgelerine dağılan sahabilerin buldukları yerlerde, onlardan Kur'an ve sünneti öğrenmek isteyen ilim talipleri teşekkül etmiştir. Sahabilerden sonra geldikleri için kendilerine "tâbi olanlar" anlamında "tâbiîler" denilen bu ilim talipleri, sahabe neslinin sahip olduğu sünnet ve hadis kültürünü ilk zamanlar ezberlemek suretiyle hafızalara, daha sonra da yazarak sayfalara kaydetmek noktasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Tâbiîn dönemi zaman itibarıyla uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içinde yaşayan tâbiîler arasında, İslam öncesinde doğup asr-ı saâdet döneminde yaşayan, çok az bir zaman farkıyla Hz. Peygamber'i görme fırsatını kaçıran ve kendilerine muhadram denilen insanlar vardır. Muhadramların dışında, sahabe döneminde doğan sahabe çocukları, bu iki grubun dışında fethedilen bölgelerde sahabe ile tanışan değişik insan grupları vardır. Dolayısıyla tâbiîn dönemi, cahiliye ve İslam dönemine ait, başta Hz. Peygamber olmak üzere dört halife, diğer sahabiler, Emeviler ve Abbasiler'in ilk döneminde yaşayan insanların sahip olduğu zengin bir kültür birikimini temsil etmektedir.

Hz. Peygamber'e uzanan isnad silsileleri içinde, sahabeden sonra ikinci tabakayı oluşturan tâbiîn neslinin tanınması her bakımdan büyük önem taşımaktadır.

I. Tâbiîn'in Tanımı

Tâbiî, tâbi olmak, peşinden gitmek, görüşlerini benimsemek manalarına gelen "تابع" kökünden ism-i mensup bir kelimedir. Çoğulu, tâbiîn gelir. Tâbiîn'in terim manasında hadisçiler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Meseleyi geniş bir çerçeveden ele alan Hâkim en-Neysabûrî (ö.405/1014), bir kimsenin tâbiî olabilmesi için herhangi bir sahabiyle karşılaşmış olmasını yeterli görürken, Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) tâbiîn'in sahabiyle yalnız görüşmüş olmasını yeterli bulmamış, sahabi

TÂBİİN NESLİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Seyit AVCI

.Dr., Alibeyhüyüğü ÇPL
Meslek Dersleri Öğretmeni

¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, Haydarâbad 1956, I, 70; Nuri Ünlü, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul 1984, s. 107.

ile sohbet etmesini de şart koşmuştur. Hatîb'in tanımı tâbîinden olabilmek için bir standart oluşturma çabası olarak değerlendirilebilirse de kapsam olarak daha dardır ve bir çok insanı tâbîin kavramı dışında bırakmaktadır. Hatîb'e göre, Hz. Peygamber'in her yönden derecesi yüksek olduğundan bir kimsenin Hz. Peygamber'le karşılaşması, sahabi olması için yeterlidir. Ama sahabi, hiçbir zaman Hz. Peygamber'in derecesinde olmadığından, bir kimsenin herhangi bir sahabiyle sadece karşılaşmış olması, onun tâbîi sayılması için yeterli olamaz.² Hatîb'den nakledilen bu görüşün pratiğe yansımaları zor olacak ki hadisçilerin çoğu, Hâkim'in tanımını benimsemiştir. Muhaddislerden Müslim (ö.261/875), İbn Hibban (ö.354/965), İbnu's-Salah (ö.643/1245) ve Nevevî (ö.676/1277) bu görüşü tercih etmiş, İrâkî (ö.806/1403) de hadisçilerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu söylemiştir.³

Tâbîinin tanımındaki görüş ayrılıklarına rağmen, bu neslin sahabilerle aynı zaman diliminde yaşamış olması ayrı bir meziyet ve fazilettir. Bu açıdan tâbîin nesli, konum olarak dinde sahabeden sonra ikinci sırada yer almaktadır.

2. Tâbîin Neslinin Fazileti

Tâbîin neslinin fazileti konusunda Kur'an'da ve sünnette deliller vardır. Kur'an'da onlar hakkında; "Muhacirlerden ve ensardan İslam'a ilk önce girenlerle bunlara güzel bir şekilde tâbi olanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur"⁴ buyurulmuştur. Her ne kadar ayette muhacir ve ensardan olan ashab-ı kiramın ardından giden, onları kendilerine örnek alan ve onlara uyan bütün müminler kastedilmiş olsa da, sahabilere en güzel şekilde tâbi olan ilk insanların tâbîiler olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Nitekim Kurtubî (ö.671/1272) de söz konusu ayetin tefsirinde tâbîinin faziletinden bahseden bilgilere yer vermiştir.⁵ Onların fazileti hakkında bazı hadisler de vardır. Bu hadislerden birinde; "İnsanların en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenlerdir"⁶ buyurulmuş, bir diğerinde ise sahabeden sonra tâbîin nesli çok açık bir şekilde belirtilerek haklarında; "Beni görene ne mutlu, beni göreni görene de ne mutlu" denilmiştir.⁷ Bir başka hadiste, insanlar üzerine öyle bir zaman geleceği, o zamanda insanlardan bir grubun savaşa çıkacağı, bu kişilere içlerinde Resûlullah (s.a.)'i gören olup olmadığının sorulacağı, onların da "evet" diye cevap verecekleri, bunun üzerine kendilerine fetih nasip olacağı,

² Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîb'in-Nevâvî*, (nşr. Abdülvehhab Abdullatif), Beyrut 1979, II, 234; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, s. 411.

³ Süyûtî, II, 234; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hasîş şerhu ihtisân Ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1951, s. 186; Koçyiğit, s. 411; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 381.

⁴ Tevbe (9), 100.

⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâm'il-Kur'an*, Kahire 1387, VIII, 240.

⁶ Buhârî, *Ashâbu'n-Nebi I*; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe* 214; Tirmizî, *Menâkıb* 56; İbn Mâce, *Ahkâm* 27.

⁷ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, Beyrut ts., IV, 280. Süyûtî, Taberânî ve Hâkim'in Abdullah b. Büsr'den rivayet ettikleri bu hadisin isnadını hasen olarak değerlendirmiştir. Yine aynı mânadaki bir başka hadisi İbn Asâkir, Vâsile b. el-Eska'dan nakletmiştir. Bu hadisin isnadı da Süyûtî'ye göre hasendir. a.g.e., IV, 280.

sonra insanlardan bir grubun daha savaşa çıkacağı, kendilerine içlerinde Resûl-i Ekrem'e sahabilik eden birini görenin olup olmadığının sorulacağı, onların da olumlu cevap vermeleri üzerine yine kendilerine fetih nasip olacağından bahsedilmiştir.⁸ Burada sahabeyi gören ve kendilerine fetih nasip olan bu ikinci grup insanlar tâbiîlerdir.

Görülüyor ki, başta Kur'an ayeti ve Hz. Peygamber'in hadisleri olmak üzere tâbiînin fazileti açıkça belirtilmiştir. Müslümanların yaşadıkları en hayırlı devirler içinde sahabeden sonra ikinci sırada yer alan tâbiîn neslinin güvenilirliği de aynı hadis içinde ifade edilmiştir. Bu hadis içinde sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devirlerinden sonra yalanın alıp yürüyeceği, çağrılmadan kişilerin mahkemeye gidip şahitlikte bulunacağı, akli fikri yemede içmede olan kötü insanların geleceği bildirilmiştir.⁹ Fazilet ayrı, ilmî güvenilirlik ayrı olmakla birlikte, aynı hadiste tâbiîn neslinin fazileti ve güvenilir oluşları birlikte zikredilmiştir.

Ayet ve hadislerin, sahabeden sonra tâbiîn nesline de önem vermesi, bu neslin uygulamalarının din içinde değer kazanmasına yol açmış, hadis usûlü eserlerinde "maktû hadis" olarak ifade edilen kavram, tâbiîne ait söz ve fiillere, maktû kayıtlarıyla da olsa hadis denilebileceği fikrini doğurmuştur. II/VIII. yüzyıldan itibaren İslam alimleri ve özellikle muhaddisler tarafından geliştirilen bu anlayışla tâbiîn, diğer nesillerden farklı sayılmış, sahabeden sonra onların söz ve fiilleri de bir hadis çeşidi olarak kabul edilmiştir. İsnadı tâbiîye kadar uzanan, tâbiîde kalarak daha ileriye gidemeyen hadis olarak tanımlanan maktû hadis kavramını,¹⁰ bulunduğu kadarıyla "tâbiîn sözü" manasında ilk kullanan âlim Hatîb el-Bağdâdî'dir.¹¹ Maktû hadise bir örnek vermek gerekirse, İbn Sirîn (ö.110/728) tarafından söylenen, "Hadis ilminin din olduğu, onun kimden alındığına dikkat edilmesini" öğütleyen sözü maktû hadise örnek olarak verilebilir.¹² Tâbiîne atfedilen bilgilerin hadis çeşidi içinde ele alınması onlara verilen değeri göstermesi bakımından önemli bir nokta olmakla birlikte, sahabeye ait görüşlerin delil olmasının bile tartışıldığı düşünülürse, tâbiîne ait görüşlerin mutlak delil olamayacağı gayet açıktır. Nitekim bütün tâbiîn neslinin değil, ilmî hüviyetleri, ahlâkî kimlikleri ve olgun kişilikleriyle kendilerini kabul ettiren, yaşadıkları dönemde sorumluluklar üstlenen, söz ve davranışları ile İslam'ı temsil eden seçkin şahsiyetlerin söz, fetva ve hareketlerinin hadis kapsamında ele alınmasını uygun görenler de vardır. Önceki görüşe göre bu görüş, daha tutarlıdır. Nitekim büyük sahabilerle aynı çağda yaşayan Mesruk (ö.63/683), Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), İbrahim en-Nehaî (ö.95/714), Şa'bî

⁸ Buhârî, Ashâbü'n-Nebi I; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 208, 209.

⁹ Müslim, Fedâilu's-sahâbe 210-215.

¹⁰ İbn Hacer, Nuzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbetü'l-fiker, (trc. Talat Koçyiğit, Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi), Ankara 1971, s. 77; Süyûtî, I, 194.

¹¹ Mehmet Efendioğlu, "Maktû", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 457.

¹² Müslim, Mukaddime 5; Kâdi İyaz, el-İlmâ' ilâ marifeti usûlî'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ', Kahire 1970, s. 59.

(ö.103/722) gibi büyük tâbiîlerin maktûlarıyla amel edilebileceğini ileri sürenler vardır.¹³

Maktû hadisi bir hadis çeşidi olarak kabul etmeyenler de vardır. Nitekim İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767), tâbiînden gelen bu tür rivayetlerle amel edilmesi noktasında “*Onlar nasıl adamsa biz de adamız*” demek suretiyle maktû hadisi delil olarak kabul etmediğini, onu zayıf hadislerden saydığını açıkça belirtmiştir. Bundan dolayı rey mektebi, kıyas-ı celî ile amel etmeyi tâbiînden gelen maktû rivayetlerle amel etmeye tercih etmişlerdir. Ancak makbul olan görüşe göre maktû hadis, isnadının ve metninin durumuna göre sahih, hasen ve zayıf sıfatlarından birini alabilir.

Tâbiîne ait her türlü rivayetle amel edilmemesi noktasında yapılan ayırım, tâbiîlerin görüştükları sahabilerin esas alınmak suretiyle derece açısından birbirlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Tâbiînin tabakalara, derecelere ayrılmasında, kendi aralarında sınıflandırılmasında bu nokta göz önüne alınmıştır.

3. Tâbiînin Dereceleri

Sahabenin derecelendirilmesinde olduğu gibi, tâbiîn de değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. İbn Sa'd (ö.230/845) tâbiîni dört, Müslim (ö.261/875) üç, Hâkim (ö.405/1014) ise onbeş tabakaya ayırmıştır. Müslim'in üçlü taksimi şu şekildedir:

1. Kibâr-ı tâbiîn: Büyük tâbiîler, bunlar sahabenin büyüklerinden hadis rivayet edenlerdir. Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712) gibi.

2. Mütevâsıt-ı tâbiîn: Orta yaşlı tâbiîler, bunlar da sahabe ve tâbiînden hadis rivayet eden kişilerdir. Hasan el-Basrî (ö.110/728) ve İbn Sîrin (ö.110/728) gibi.

3. Sıgâr-ı tâbiîn: Küçük yaşta, genç tâbiîler, bunlar da küçük yaşta olan sahabilerden hadis rivayet edenlerdir. Bir kısmı da sahabeden hadis duymamıştır. Ameş (ö.148/765) gibi.¹⁴

Hâkim'in sınıflandırması ise şöyledir:

1.Tabaka: Cennetle müjdelenen on sahabiye yetişenler. Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö.82/701), Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Kays b. Ebû Hâzim (ö.97/715?), Kays b. Ubâd (ö.97/715), Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718), Ebû Recâ el-Utâridî (ö.105/723) bunlardır. Hâkim'in örnek olarak zikrettiği isimlerde isabetli olmayan bazı noktalar vardır. Mesela, Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Ömer'in halifelîği zamanında doğmuş, Hz. Ebû Bekir'e yetişmemiştir.¹⁵

2. Tabaka: Alkame b. Kays (ö.62/682), Mesruk b. Ecda (ö.63/683), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö.94/712), Harice b. Zeyd (ö.99/717).

3. Tabaka: Kadı Şüreyh, (ö.80/699), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö.89/707), Şa'bî (ö.103/722). Bu tabakadan onbeşinci tabakaya kadar arada olanlar için örnek zikredilmemiştir.

¹³ Subhi Salih, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuh* (çev. M. Yaşar Kandemir, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları), Ankara 1973, s. 167-168.

¹⁴ Subhi Salih, s. 301.

¹⁵ Süyûtî, II, 235-236.

15.Tabaka: Mekkelilerden Ebu't-Tufeyl'e, Medinelilerden Sâib b. Yezîd'e, Basralılardan Enes b. Mâlik'e, Kufelilerden Abdullah b. Ebû Evfâ'ya, Mısırlılardan Abdullah b. Haris b. Cez'e, Şamlılardan Ebû Ümâme el-Bâhîlî'ye yetişenler bu tabakadan kabul edilmişlerdir.¹⁶

Tâbiînin hadis kitaplarındaki sınıflandırması bu şekildedir. Bu sınıflandırma içinde durumları birbirlerinden farklı olan, ama genel anlamda tâbiîn tabakası içinde zikredilen farklı bir tabîiler grubu vardır. Hadisçiler bunlara değişik bir isimle muhadram demişlerdir.

4. Tâbiîn İçinde Özel Bir Grup: Muhadramlar

Tâbiîn nesli içinde ayrı bir konumda ele alınması gereken bir grup vardır ki, bunlara özel bir isimle "muhadramûn" denilmiştir. Hadisçilerin tanımına göre muhadram, cahiliye döneminde yaşayan, Hz. Peygamber döneminde müslüman olduğu halde, onu göremeyen kimselere denir. Bazı hadisçilerin görüşüne göre muhadram, Mekke fethinden önce kendi kavimlerini veya başkalarını küfür halinde gören kimselerdir. Zira Araplar, Mekke'nin fethinden sonra tamamen İslam'a girmişler ve cahiliye döneminden kurtulmuşlardır.¹⁷ Muhadramların hangi tabakaya dahil olacakları konusunda ihtilaf edilmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber zamanına yetiştikleri göz önüne alındığında, onların sahabe olmaları gerekir. Fakat onu göremedikleri için sahabe sayılmamışlardır. Onlar, sahabeyi gören tâbiîiler gibi de kabul edilmişlerdir. Zira muhadramlar, Hz. Peygamber devrine yetişmişler, onun hayatta olduğu bir sırada onun ashâbı ile görüşmüşlerdir. Bu durumda muhadramlar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra dünyaya gelen, onun ashâbı ile görüşen diğer tâbiîilerden de farklıdır. İbn Abdilber (ö.463/1071), muhadramları sahabeden saymıştır. Ancak İbn Hacer (ö.852/1448), bu iddiayı münâkaşaya değer bir konu olarak değerlendirmiştir. İbn Hacer'e göre doğru olan, muhadramların, meselâ Necâşî gibi, her hangi birinin Hz. Peygamber devrinde müslüman olduğu bilinsin veya bilinmesin, hepsinin de kibâr-ı tâbiîinden sayılmasıdır. Nitekim muhadramlar genel anlamda, Hz. Peygamber'i göremedikleri için tâbiîn tabakası içinde zikredilmişlerdir. Bununla birlikte, muhadramların derece itibarıyla sahabenin altında, fakat tâbiînin de üstünde sayıları az olan "özel bir grup" olarak değerlendirilmesi mümkündür. Muhadramlarla ilgili hadis usûlüne ait eserlerde muhadramın tanımı ve az sayıda ismin dışında çok detaylı bilgiler verilmemektedir. Onlarla ilgili bilgiler daha çok tabakat ve rical kitaplarında bulunmaktadır. Bu konuda Sıbt İbnü'l-Acemî diye tanınan Muhammed b. Halil (ö.841/1437)'in *Tezkiratü't-tâlibi'l-muallem bimen yukâlû innehu muhadram* adlı bir eser yazdığı belirtilmektedir.¹⁹ Bunun dışında yazılıp yazılmadığı, günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemekle beraber Süyûtî (ö.911/1505)'nin de bu konuda müstakil bir kitap kaleme alma isteği

SÜİFD / 20

155

¹⁶ Süyûtî, II, 237; Şakir, s. 186-187;

¹⁷ Müslim, Mukaddime 6; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*, Beyrut 1965, II, 42; Koçyiğit, s. 266, 267; Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, Ankara 1981, s. 32-35.

¹⁸ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*, s. 78.

¹⁹ Eser Halep'te basılmıştır.

kendi ifadesinden anlaşılmaktadır.²⁰ Muhadramların sayıları konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. İbnu's-Salah (ö.643/1245)'in Müslim (ö.261/874)'den naklen verdiği bilgilere göre, muhadramların sayısı 20 kadardır. Bu kişiler harf sırasına göre şunlardır:

Abdu Hayr b. Yezid el-Hayvânî, Amr b. Meymûn el-Ezdî, Büşeyr b. Amr b. Cabir, Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî,²¹ Ebû Amr Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî, Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Râfi es-Sâiğ, Ebû Recâ el-Utâridî, Ebu'l-Halâl el-Atekî, Esvd b. Hilal el-Muharibî, Esvd b. Yezîd en-Nehâî, Guneym b. Kays, Halid b. Umeyr el-Adevî, Malik b. Umeyr, Marûr b. Süveyd, Mesud b. Hıraş, Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî, Süveyd b. Gafle, Şüreyh b. Hâni, Şübeyl b. Avf el-Ahmesî.

Muhadramlar konusunda Müslim'den naklen verilen yirmi sayısını mutlak görmemek gerekir. Belki en meşhur olanların, bu yirmi kişi olduğunu söylemek mümkündür. Aksi takdirde Süyûtî, muhadramların Müslim'in saydıklarından daha fazla olduğunu belirtmiştir.²² Muhadramların sayısının yüzeli civarında olduğunu ifade edenler de olmuştur. Sayıları az olmakla birlikte muhadramların bile sayılarını tespitte çekilen güçlüğü onlardan çok daha fazla sayıda olan tâbiîler konusunda da çekildiği görülmektedir.

5. Tâbiînin Sayısı

Tâbiînin sayısı hakkında herhangi bir rakam verilmemiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılan sahabilerin gittikleri yerlerde, ne kadar müslümanla karşılaştıklarını tespit etmek mümkün olmamıştır. Durum böyle olunca tâbiî neslinin sayısı hakkında bir rakam vermek de söz konusu değildir. Bununla birlikte tarih ve tabakat kitaplarında değişik özellikleriyle şöhret kazanan yüzlerce tâbiînin biyografisinden bahsedilmiştir.²³ Biyografilerinden bahsedilenlerden içinde erken dönemde vefat edenler olduğu gibi, uzun süre yaşayanlar da olmuştur. Zira tâbiî dönemi, süreç olarak sahabe döneminden daha uzunca bir süreci kapsamaktadır.

6. Tâbiînin Devrinin Süresi

Hicri 181/797 tarihinde vefat eden Halef b. Halife, en son vefat eden tâbiî sayılmaktadır. Halef, Mekke'de ölen en son sahabi Ebu't-Tufeyl Amir b. Vâsile (ö.110/728)'yi görmüştür. Buna dayanarak tâbiî asrının 181/797'de son bulduğu söylenmektedir.²⁴ Onun, 85/704 yılında vefat eden sahabi Amr b. Hureys'i küçükken gördüğüne dair rivayetler de vardır.²⁵ Kufe'de doğan, Vasit'ta yaşayan Halef yüz yaşında ölmüştür.²⁶ Hz. Peygamber'in vefat yılı olan 10/632 tarihiyle, 181/797 yılında vefat eden en son tâbiî arasında bu durumda 165 yıllık tâbiî

²⁰ Süyûtî, II, 239- 240.

²¹ Süyûtî, II, 239; Ahmed Naim, I, 33-34.

²² Uğur, 261-262.

²³ Koçyiğit, s. 412.

²⁴ Subhi Salih, s. 306.

²⁵ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, (nşr. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut ts.,VI, 305. Amr b. Hureys'in Bedir Savaşının yapıldığı gün doğduğu rivayet edilmiştir. a.y.

²⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, Beyrut 1959, s. 175; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut ts., VIII, 318.

süreci yaşanmış olmaktadır. Fakat tâbiîn neslinin genelinin yaşadığı zaman dilimi göz önüne alınarak, bu sürenin yetmiş yıl olduğu da söylenmiştir. Tâbiînden ilk vefat eden kişi, Ebû Zeyd Mamer b. Zeyd'dir. Otuz yılında, bir rivayete göre Horasan'da, bir başka rivayete göre ise Azerbaycan'da ölmüştür.²⁷

Zaman olarak uzunca bir dönemi kapsayan tâbiîn döneminde değişik bölgele-re dağılan, Kur'an ve sünnet bilgisine sahip olan tâbiîler, gittikleri yerlerde çevre-sindekilere mutlaka Hz. Peygamber'in hadislerinden bir şeyler öğretmişler, bilgile-rinden başkalarının da yararlanmasını sağlamışlardır. Bu durumu gösteren çok değişik örnekler vardır.

7. Tâbiîn Hadis Bilgileri ve Ezber Yetenekleri

Hadislerin ezberlenip kitaplara kaydedilmesinde ve kuşaktan kuşağa aktarı-lmasında hadis hafızlarının büyük emekleri vardır. Hadis hafızlarının bugün bile insanı hayrete düşüren ezber yetenekleri, yalnız kuru bir rivayet ve iddiadan ibaret değildir. Zaman zaman mübalâğa edildiği olmuşa bile, bu rivayetler hadise karşı gösterilen ilgi ve alâkanın boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekici bilgiler olarak değerlendirilebilir. Nitekim tâbiîn hadisçileri içinde öyleleri vardı ki, ashab-ı kiramdan bazıları hayatta olduğu halde onlara değil, tâbiînden olan bu kişilere başvurulurdu. Mesela, nakillerinde son derece güvenilir bir ilmî kimliğe sahip olan Alkame b. Kays (ö.62/682) bunlardandır.²⁸ Bu özelliği sebebiyle onun, ashab-ı kiramın sahip olduğu ilmin pek çoğunu bildiğini söylemek mümkündür. Çünkü Alkame, hem cahiliye döneminde, hem de İslam döneminde yaşayan muhadramlardandır. Hz. Ömer, Osman, Ali, İbn Mesud ve Ebu'd-Derdâ gibi ashabın ileri gelenleriyle görüşmüş, onlardan ilim öğrenmiştir.²⁹ Humusluların alimi, ilim aşığı Kesîr b. Mürre (ö.70/690), Bedir Savaşına katılmış yetmiş sahabinin ilmini taşıyanlardandır.³⁰ Tâbiînin ileri gelenlerinden, Şam ve Filistin fakihî olarak tanınan Abdurrahman b. Ganm (ö.78/697),³¹ Hz. Ömer tarafından Şam'a ilim öğretmesi için gönderilen kimselerdendir. Şam'daki tâbiîn alimleri ondan ilim öğrenmişlerdir.³² Hz. Ömer'in azatlı kölesi Eslem (ö.80/699) de sahip olduğu ilmî otorite yönünden tâbiîn alimlerinin büyüklerinden sayılmıştır.³³ Fevkalâde bir zekaya sahip olan Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö.83/702), Kur'an'ı iki ay gibi kısa bir zamanda ezberleyen ender kişilerdendir. Bu kadar güçlü bir hafızanın hadis ilmîne olumlu yansımaları kestirmek zor değildir.³⁴ Bu örneklerin dışında, tâbiîn içinde Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712)'den daha geniş ilme sahip olan birinin olmadığı,³⁵

²⁷ Süyûtî, II, 243.

²⁸ Zehebî, I, 48.

²⁹ Zehebî, I, 48.

³⁰ Zehebî, I, 51.

³¹ Kaynaklarda ismi Abdurrahman b. Ganm b. Küreyb b. Hânî el-Eş'arî olarak kaydedilmiştir. Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, V, 247; İbn Hibban, *Meşâhîr*, s. 112; Orhan Çeker, "Abdurrahman b. Ganm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 162.

³² Zehebî, I, 51.

³³ Zehebî, I, 53.

³⁴ Zehebî, I, 60.

³⁵ Zehebî, I, 54.

Urve b. Zübeyr (ö.94/713)'in bitmeyen bir ilim denizi, bin cüz hadis bilgisine sahip³⁶ ve devrinde Medine'nin en derin hadis kültürüne vakıf biri olduğu,³⁷ Ebû Şa'sâ Cabir b. Zeyd (ö.93/712)'in öldüğü gün yeryüzünün ilminin defnedildiği,³⁸ İbrahim en-Nehaî (ö.95/714)'nin hadis sarrafı olduğu söylenmiştir.³⁹ Beşyüz kadar sahabiye yetişip, onlardan ilim öğrenen tâbî'n hadisçilerinden Şa'bî (ö.103/721),⁴⁰ hafızasının gücünü anlatırken, beyaz üzerine siyah yazmadığını, duyduğu her hadisi tekrara gerek kalmaksızın ezberlediğini,⁴¹ yirmi yıldır işittiği bir hadisi kendisine nakledenden daha iyi bildiğini söylemiştir.⁴² Kendisine bu kadar ilme nasıl sahip olduğu sorulduğunda "fazla güvenmemek, çok gezmek, taşlar gibi sabretmek ve kargalar gibi erken kalmakla" elde ettiğini ifade etmiştir.⁴³ İkrime (ö.107/725), kırk yıl ilim tahsil ettiğini, efendisi olan İbn Abbas'ın kendisine Kur'an ve sünnet öğrettiğini söylemiştir.⁴⁴ Zamanının en alimi olarak nitelendirilen Kasım b. Muhammed (ö.107/725), sünneti bilmede de en bilgili kişi olarak vasıflandırılmıştır.⁴⁵

Nakledilen bu bilgiler dışında tâbî'le ilgili daha başka rivayetler de vardır. Mesela Katâde (ö.117/735), Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712)'in yanına geldiğinde günlerce ona bir şeyler sorardı. Bir gün Saîd, kendisine sorduğu şeyleri ezberleyip ezberlemediğini sorar. Katâde, Saîd'den duyduğu şeylerin hepsini birer birer haber verir. Saîd'e bir çok hadisi tekrar okur. Bunun üzerine Saîd; "*Allah'ın senin bir benzerini yarattığını sanmıyorum*" der.⁴⁶ Diğer bir rivayette üç günden sonra Saîd kendisine; "*Bırak git ey a'ma! Bende ne varsa aldın*" der.⁴⁷ Yine Katâde, hiçbir muhaddise kendisine okunan hadis için "bana tekrar et" demediğini,⁴⁸ duyduğu her şeyi ezberlediğini belirtmiştir.⁴⁹ İbn Ömer'in azatlı kölesi Nâfi (ö.117/735), o kadar çok hadis ilmene vakıftı ki, halife Ömer b. Abdülaziz onu Mısırlılara sünnet ve hadis öğretmek için göndermiştir.⁵⁰ İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742)'nin hafızasının ne kadar kuvvetli olduğuna da şu olay şahitlik eder. Hişam b. Abdülmelik, Zührî'den bir çocuğuna hadis imlâ ettirmesini ister. Zührî, çocuğa dört yüz hadis yazdırır ve çıkıp gider. Sonra da; "Ey hadisçiler, neredesiniz?" diyerek muhaddisleri toplar ve onlara da bu dört yüz hadisi yazdırır. Aradan bir ay kadar bir zaman geçer. Bir gün Hişam, Zührî ile karşılaşarak ona; "Yazdırdığın hadisleri kaybettim" der ve katip çağırarak hadisleri tekrar yazdırır. Daha sonra bunları ilk defa yazılan

³⁶ Zehebî, I, 62.

³⁷ Süyûtî, II, 399.

³⁸ Zehebî, I, 72.

³⁹ Zehebî, I, 74.

⁴⁰ Zehebî, I, 81.

⁴¹ Zehebî, I, 79, 84.

⁴² Zehebî, I, 88.

⁴³ Zehebî, I, 81.

⁴⁴ Zehebî, I, 96.

⁴⁵ Zehebî, I, 97.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, Beyrut 1985, VII, 230.

⁴⁷ Zehebî, I, 123.

⁴⁸ Zehebî, I, 123; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut 1979, I, 153.

⁴⁹ Zehebî, I, 123; İbnü'l-İmâd, I, 154.

⁵⁰ Zehebî, I, 100.

hadislerle karşılaştırır ve bir tek harfinin dahi farklı olmadığını görür. Bu olay üzerine Hişam, Zührî'yi çok beğenir ve onu çocuklarına muallim tayin eder.⁵¹ Seksen günde Kuran'ı ezberleyen Zührî,⁵² ezberlediği hiçbir şeyi unutmadığını,⁵³ bir tek hadis dışında hiçbir hadiste şüpheye düşmediğini, yaptığı araştırmada o hadisin de ezberindeki gibi olduğunu söyler.⁵⁴ Zührî, hadis ezberlemek isteyen kuru üzüm yemesini tavsiye eder. Kendisinin çokça bal içtiği, ekşi elma yemediği rivayet edilir.⁵⁵ Ayrıca ikiyüzbin hadis bildiği, bunların yarısının müsned hadislerden oluştuğu belirtilir.⁵⁶ Ebu'z-Zinâd (ö.131/749)'ın hadiste emîru'l-müminîn lakabıyla anıldığı,⁵⁷ Irak'ta İbn Avn (ö.141/758)'dan daha fazla sünneti bilen birinin bulunmadığı,⁵⁸ Ebû Hişâm ed-Dabbî'nin (ö.?), Kufe'li doğuştan amâ olan bu zâtın fevkalâde bir zekaya sahip olduğu, işittiği hiçbir şeyi unutmadığı,⁵⁹ yine Yunus b. Ubeyd (ö.139/756) adındaki tâbiînin hiçbir şey yazmadığı rivayet edilir.⁶⁰

Tâbiîn hadisçileri tarafından hadislere karşı gösterilen bu ilgi, hadis ilminde önemli gelişmelere öncülük etmiştir.

8. Tâbiîn Hadis İlimine Hizmetleri

Hadislerin öğrenilmesinde ve daha sonraki kuşaklara öğretilmesinde, tâbiîlerin büyük hizmetleri olmuştur. Dinî ilimlerin bir çoğunda şöhret kazanan tâbiîler, hadis ilminde de önemli bir yere sahiptirler. Ashab-ı kiramın seçkin öğrencileri olan bu neslin ilim talipleri, hadis öğrenme, hadisleri rivayet edenleri sorgulama, onları eleştirme ve hadisleri tedvin konusunda ciddi çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların başında hadis öğrenmek amacıyla zamanın her türlü zorluklarına katlanarak, hadis yolculuklarına çıkmaları gelir.

Sahabilerin hadis öğrenmek için ne kadar içten hizmet ettikleri, herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Onların ardından gelen tâbiîn nesli de aynı heyecan ve aşkla, bu ilmin neşri için gayret göstermişlerdir. Bazı hadis alimleri tarafından hadislere ilgi duyanlara karşı Hz. Peygamber'in; "Allahım, halifelerime rahmet et!" diye dua ettiği, Hz. Peygamber'e halifelerinin kimler olduğu sorulduğunda da kendisinden sonra gelip, hadislerini ve sünnetini rivayet ederek insanlara öğretenler olduğunu belirten bir rivayet nakledilmektedir.⁶¹ Bu rivayette kastedilenlerin başında tâbiîn neslinin geldiği şüphesizdir. Ne var ki söz konusu rivayet, Zehebî (ö.748/1347) ve Zeylaî (ö.762/1361) tarafından uydurma olarak değerlendiril-

SÜİFD / 20

⁵¹ Zehebî, I, 110; Subhi Salih, s. 327.

⁵² Zehebî, I, 110.

⁵³ Zehebî, I, 109, 111.

⁵⁴ Zehebî, I, 111.

⁵⁵ Zehebî, I, 110, 112; İbnü'l-İmâd, I, 162.

⁵⁶ Zehebî, I, 109.

⁵⁷ Zehebî, I, 135.

⁵⁸ Zehebî, I, 156.

⁵⁹ Zehebî, I, 143.

⁶⁰ Zehebî, I, 145.

⁶¹ Râmehumuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, Beyrut 1404, s. 163; Hatîb, *Şerefu ashabil-hadîs*, (nşr. M. Saîd Hatiboglu), Ankara 1971, s. 31; Süyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihcâc bi's-sünne*, Beyrut 1987, s. 69.

miştir.⁶² Bir başka haberde vefatından sonra yeryüzünün çeşitli bölgelerinden Medine'ye gelerek hadis öğrenmek isteyeceklerini belirten Resûl-i Ekrem, ashabına hitaben onlara ikram edip güzel davranılmasını emretmiştir.⁶³ Burada hitap ashaba olmakla birlikte, ashabın iyi davranması gereken kişiler tâbiîlerdir. Yine bir hadisinde Resûl-i Ekrem (s.a.), kendisinden sonra sünnetini ihya ederek halka öğretenleri «garipler» olarak nitelendirmiş, onlar için; “*Gariplere ne mutlu*” buyurmuştur.⁶⁴ Hadiste vadedilen bu müjdeye ilk nâil olan nesil, tâbiîn neslidir. Hadis öğrenmeyi ve öğretmeyi İslam Dini'ne hizmet telakki eden tâbiîn hadisçileri, hadis seyahatleri anlamına gelen er-rihle fi talebi'l-hadis veya kısaca talebü'l-hadis faaliyetlerine ilmi bir kimlik kazandırmışlardır. Tâbiîler, geniş İslam ülkesinin çeşitli şehirlerine dağılmış olan sahabilerin yaşadığı bölgelere kadar giderek, orada her bir sahabinin rivayet ettiği hadisleri öğrenmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Onlar, sadece yaşadıkları şehirlerde bulunan sahabilerden öğrendikleri hadislerle yetinmemişler, gerektiği zaman kendileri gibi tâbiînden olan kimselerden de hadis öğrenmeye çalışmışlardır. Bu sebeple tâbiîn devrinde, sahabe devrindekenden çok daha fazla hadis seyahatleri gerçekleşmiştir. Hadis öğrenmeyi gaye edinen tâbiîn hadisçileri, maddi imkanlarının elverdiği ölçüde başka şehirlerde yaşayan sahabilerden hadis dinlemek için uzun yolculuklara çıkmışlardır.⁶⁵

Kaynaklar, tâbiîn hadisçilerinin hadis öğrenme tutkularını gösteren önemli rivayetlerden bahsetmektedir. Bir kaç örnek zikretmek gerekirse Amr b. Meymûn (ö.74/693?)'un sünnetten bir harf için bile olsa onu elde etmek için yola çıkacağını söylemesi,⁶⁶ aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712)'in bir hadis için üç günlük mesafeye gitmesi,⁶⁷ Hasan el-Basrî (ö.110/728)'nin Basra'dan Kûfe'ye kadar sefer etmesi,⁶⁸ Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718)'nin aslında niyeti hacetmek olmadığı halde sırf Ebû Hureyre'den bir hadis öğrenmek için o yıl hacca çıkması,⁶⁹ Ebû Kilâbe Abdullah b. Zeyd (ö.104/722)'in hiçbir işi olmadığı halde Medine'de sırf bir hadisi daha önce duymuş olan bir şahıstan dinlemek için üç gün kalması,⁷⁰ Mekhul (ö.113/731)'un Mısır'dan Hicaz'a, oradan Irak'a, sonra Şam'a gitmesi, gittiği her yerde ganimetle ilgili bir hadisi öğrenmek istemesi,⁷¹ tâbiîn hadisçilerinin hadis yolculuklarını gösteren rivayetlerden bazılarıdır.

Tâbiîler hadis öğrenmek maksadıyla yaptıkları bu yolculuklarda, gece odun toplayıcılarının yaptığı gibi önlerine gelen her türlü rivayeti alıp hadis olarak nakletmek gibi bir tutum izlememişlerdir. Onlar başkalarından duydukları rivayetleri

⁶² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrut 1995, I, 270; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, Mısır 1357, I, 348.

⁶³ Râmehumuzî, s. 176 Hatîb, Şeref, s. 21.

⁶⁴ Hatîb, Şeref, s. 23; a.mlf., *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî*, Riyad 1403, I, 112.

⁶⁵ Koçyiğit, s. 424.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, VI, 346.

⁶⁷ Hatîb, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, Beyrut 1975, I, 127128; Süyûtî, *Miftâh*, s. 56.

⁶⁸ Hatîb, *Rihle* I, 143.

⁶⁹ Hatîb, *Rihle* I, 133.

⁷⁰ Subhi Salih, s. 42.

⁷¹ Ebû Dâvûd, *Cihad* 146.

sıkı bir elemeye tâbi tutmuşlar, bu rivayetlerin hadis olduğuna kanaat getirdikten sonra onları nakletmişlerdir. Bunun için de bazı kaideler koymuşlardır. Bu kaidelerin başında isnad gelmektedir.

İsnad, hadis senedinde yer alan ravilerin adlarını zikretme demektir. Bir çeşit, hadisin kimden alındığını sorgulama yöntemidir. Bu yöntem ve usûlün sahabe zamanında kullanıldığına dair bazı rivayetler olsa da,⁷² isnadın yaygınlaşması tâbiîn döneminde olmuştur. İsnad hakkında ilk araştırma yapanın tâbiînden Şa'bî (ö.103/721) olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Kaynakların bir çoğunun verdiği bilgiye göre ise, isnad konusunda ilk defa görüş bildiren, yine tâbiî hadisçilerden İbn Sirîn (ö.110/728)'dir. İbn Sirîn, "Bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin"⁷³ derken bu sözyle İslam toplumunda çıkan fitneye işaret etmiştir. Yapılan yorumlara göre, burada fitneden kastedilen Emevî Halifesi Muaviye'nin ölümüyle başlayan iç savaşlardır. Bu fitne olayından sonra, Ehl-i sünnete mensup ravilerin hadisleri kabul edilmiş, ehl-i bidatın rivayetleri alınmamıştır. Tâbiîn dönemine rastlayan I. (VII.) yüzyılın sonunda isnad usûlü iyice gelişmeye başlamıştır. Özellikle fitnelerden sonra, siyasi fırkaların ortaya çıkması ve taraftarların hadis uydurmaya başlaması, alimleri isnad üzerinde daha dikkatli durmaya, haber kaynaklarını araştırmaya, ravilerin kimliklerini sorgulamaya, tenkit usulünü geliştirmeye sevk etmiş ve isnadın kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu olarak da tâbiîn tabakasından itibaren hadislerin isnadlarını, ravilerin cerh ve tadilini iyi bilen alimler yetiştirmiştir. İbn Sirîn tarafından ortaya atılan isnad sorma işi, hadise ilk defa İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) tarafından uygulanmıştır. Zührî, bundan dolayı, isnadsız hadis rivayet eden, çatıya merdivensiz çıkan kişi gibi görmüş,⁷⁴ isnadsız rivayet edilen hadisleri kabul etmemiştir.⁷⁵ Durum ne olursa olsun, ister Şa'bî, ister İbn Sirîn, ister Zührî olsun her üç alim de tâbiîndendir. Burada ortak olan nokta, hadis ilminde önemli bir prensip olan isnad usulünün tâbiîn döneminde geliştirilip uygulanmaya başlanmasıdır. Bu usul onlardan sonra yaygınlık kazanmıştır.

İsnad usulünün kullanılmasıyla güven kazanan hadislerin yazılması, tespit ve tescil edilmesi demek olan tedvin faaliyetleri de onlar zamanında başlamıştır. Hicri I. yüzyılın sonuna kadar devam eden Ubeyde b. Amr es-Selmânî (ö.70/689), İbrahim b. Yezid et-Teymî (ö.92/711), Cabir b. Zeyd (ö.93/712), İbrahim en-Nehâfî (ö.96/714) gibi büyük tâbiîler döneminde hadislerin yazılmasına muhalefet eden bazı görüşler vardır. Tâbiîler, ashabın tesirinde kalarak hadislerin Kur'an'la karışacağı ve yanlış bir adım atılması ve kişisel görüşlerin yayılması durumunda, bunun kendilerine nispet edileceği endişesiyle hadislerin yazılmasını gerektiren bir sebep görmemişlerdir. Hadisleri yazmanın yasaklanması ile kişisel görüşleri yazmanın yasaklanması fikri arasındaki fark anlaşılmaya başlayınca, II. yüzyılın başında orta yaşlı tâbiîlerin bir çoğu, hadislerin yazıya geçirilmesinde bir

⁷² Ebû Dâvûd, Vitr 26; Tirmizî, İsti'zan 3, Tefsir 4.

⁷³ Müslim, Mukaddime 5; Kâdı İyâz, s. 59.

⁷⁴ Süyûtî, II, 160.

⁷⁵ Raşit Küçük, "İsnad", DİA, İstanbul 2001, XXIII, 155.

sakinca olmadığı kanaatine varmışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb, Şa'bî, Mücahid, Atâ b. Ebû Rabah ve Katade'den hadislerin yazılması konusunda müspet yönde rivayetler nakledilmiştir.⁷⁶ Yaygınlık kazanan bu düşünceden hareketle, hadis rivayetinde bir çok eserin tedvin ve tasnifi onların döneminde başlamış, hadis tarihi içinde hadis edebiyatına başlangıç teşkil eden resmi ve sistemli bir tedvin faaliyeti hicri I. asrın sonları ve II. asrın başlarında Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719)'in emriyle ilk meyvesini vermiştir. Onun Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm (ö.120/738)'a ve ülkenin her tarafına gönderdiği resmi yazıyla başlayan hadis tedvin çalışmalarının en meşhur ismi, İbn Şihâb ez-Zühri (ö.124/742)'dir. Zühri için kaynaklarda; "Hadisi ilk tedvin eden kişi" denilmektedir.⁷⁷ Nitekim kendisinin de; "Bu ilmi benden önce kimse tedvin etmemiştir" dediği nakledilmektedir.⁷⁸ Ebû Hureyre'nin talebesi olan Hemmam b. Münebbih (ö.101/719?), hadis ilminde yapılan en eski telifin sahibi olarak kaynaklara geçmiştir.⁷⁹ Tâbiîn döneminde başlayan tedvin faaliyetleri, hicri II. asrın ilk çeyreğinde bitmiştir.⁸⁰

Tâbiîn döneminde yukarıda anlatılan faaliyetler dışında daha başka konular da tartışılmıştır. Mesela tâbiîn tabakasına mensup bir çok hadisçi hadislerin mâna ile rivayetine cevaz vermişlerdir. Mâna ile rivayete cevaz verenler hadislerde takdim-tehir veya metinlerdeki kısaltmaların ya da ilavelerin kasıtlı olarak yapılmamasını ve hadisin mânasının her ne şekilde olursa olsun bozulmamasını şart koşmuşlardır.⁸¹ Bununla birlikte bu şartlara dikkat edilemeyeceğini dikkate alan İbn Sirîn (ö.110/728) gibi bazı alimler mâna ile rivayete karşı çıkmışlardır.⁸²

9. Cerh ve Tadil Yönünden Tâbiîn'in Durumu

Hadis ravilerinin adalet durumunu ortaya çıkarmak maksadıyla tenkide tabi tutulmalarına nakd-i rical, intikâd-ı esânîd veya intikad denilir.⁸³ Bu ilim dalı, daha çok tâbiîn devrinde doğmuştur. Cerh ve tadil ilmi de denilen, ravilerin tenkit edilip eleştirilmeleri, sahabe ve tâbiîn'in büyüklerini içine alan dönemde sonraki dönemlere nispetle az sayıda yapılmıştır. Bu yüzden tâbiîn nesli, cerh ve tadil âlimleri tarafından genellikle güvenilir ve sika kabul edilmişlerdir.⁸⁴ Çünkü tâbiîn dönemi ravileri, rivayet ettikleri hadisleri iyi anlayan ve ezberleyen, güvenilir ve doğru sözlü kimseler olduğu için, aralarında tenkide uğrayanların sayısı az olmuştur. Onlar hakkında tadil ifadeleri olarak "onun gibisinden sorulmaz, doğruluk

⁷⁶ Subhi Salih, s. 32-34.

⁷⁷ İbn Hacer, Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (thk. M. Fuâd Abdülbâki), Beyrut ts., I, 208; Mübârekfûri, Tuhfetü'l-ahvezî, Beyrut ts., VII, 359; Kettânî, er-Risâletü'l-mustatrafî li-beyâni meşhûri kûtübî's-sünneti'l-müşerrefe, İstanbul 1986, s. 4.

⁷⁸ Kettânî, s. 3-4.

⁷⁹ S. Kemal Sandıkçı, İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis, Ankara 1991, s. 81.

⁸⁰ İ. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 17-18.

⁸¹ Koçyiğit, s. 372.

⁸² İbn Sa'd, VII, 158-159; Hatîb, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine ts., s. 198-211; Kâdi İyâz, s. 174-181; Süyûtî, II, 98; Şakir, s. 136; Subhi Salih, s. 63-69; Ahmed Naim, I, 454-468.

⁸³ Uğur, s. 309.

⁸⁴ Zehebî, I, 53, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71.

madeni,⁸⁵ kendisiyle ihticac olunur,⁸⁶ hafız, sebt,⁸⁷ huccet,⁸⁸ me'mûn,⁸⁹ mutkin,⁹⁰ hadisinde ve güvenilirliğinde görüş birliği vardır",⁹¹ gibi lafızlar kullanılmıştır. Bu nesil içinde Buhârî (ö.256/870)'ye göre, isnadların en sahihi olan esahhu'l-esânîd İmam Mâlik'ten sonra tâbiîn nesli içinde Nâfi (ö.117/735)'den İbn Ömer'e ulaşan isnaddir.⁹²

Tâbiîn hadisçileri içinde hatalarından dolayı tenkit edilenler de bulunmaktadır. Aralarında Hâricî, Şîî ve Kaderî fırkalarının elebaşı olmakla itham edilen bidatçılar vardır. II. (VIII.) yüzyılın ortalarına kadar hayatta olan, orta ve küçük yaşlı tâbiîler içinde, zabt ve adalet yönüyle de cerhedilmiş ravilerin sayısı giderek artmıştır. Bunlar, daha çok hadis tahammülü ile zabt bakımından hata etmekte idiler. Çünkü rivayet usulleri, bir ilim olarak henüz ortaya konmamıştı. İşte bu sebeptendir ki, sika tâbiî ravilerden bir çoğu, muttasıl hadisi mürsel olarak, bazen da mevkuf hadisi merfu olarak rivayet etmiştir. Bazı zamanlar tâbiîler, ilk müslüman olan sahabilerden tedlis yapmakla itham edilmişlerdir.⁹³ Kişinin görmediği kimselerden hadis rivayet etmesi manasına gelen tedlis veya bu işi yapan müdellis, hadis ilminde tenkit edilen cerh sebeplerindedir. Tâbiîlerden bazıları münkeru'l-hadis eleştirilerine hedef oldukları gibi,⁹⁴ bazıları da bidat fırkalara mensup olmakla eleştirilmişlerdir. Aralarında Şîîlikle itham edilenler de vardır.⁹⁵ Birer insan olmaları açısından içlerinde hadis ravilerinin akıl ve şuurlarında meydana gelen olumsuz değişmelerden dolayı rivayetleri karıştıranlar olduğu gibi, çokça yanlışları manasına gelen ihtilata maruz kalan bazı kişiler de görülmüştür. Sahabe asrının sonlarına doğru Mürce ve Kaderiye, tâbiîn asrının sonlarına doğru da Cehmiyye ve Müşebbihe denilen bidat mezhepleri ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Bütün bunlara rağmen sırf Kaderî veya Şîî oluşları sebebiyle, bu kişilerin hadislerinin terk edilmesi de doğru bulunmamıştır.⁹⁷

Tâbiîn devrinde yürütülen cerh ve tadil faaliyetleri şifâhî olarak yapılmış, müs-takil bir ilim halini alacak şekilde gelişmemiştir. O dönemde İslam dünyasında yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, bu neslin ağır bir tenkitçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir. Bu dönemde tenkitçiliğin en önemli özelliği, Hz. Peygamber'in hadislerinin siyasî ve itikadî amaçlarla kullanma girişimleri karşısında ravinin

⁸⁵ Zehebî, I, 57.

⁸⁶ Zehebî, I, 61.

⁸⁷ Zehebî, I, 62.

⁸⁸ Zehebî, I, 64.

⁸⁹ Zehebî, I, 71.

⁹⁰ Zehebî, I, 79.

⁹¹ Zehebî, I, 76.

⁹² Zehebî, I, 99.

⁹³ Zehebî, I, 52, 72, 107, 123, 127.

⁹⁴ Zehebî, I, 61.

⁹⁵ Zehebî, I, 141, 142.

⁹⁶ Koçyiğit, s. 87.

⁹⁷ Koçyiğit, s. 92.

zabt yanında, adalet yönüyle de tenkide tâbi tutulmuş olmasıdır.⁹⁸ Dolayısıyla mevzû hadislerle karşı mücadele noktasında Hz. Peygamber tarafından haber verilen hadis ilminin her kuşaktan güvenilir (âdil) kimseler tarafından öğrenileceği, onların dinde aşırılık gösterenlerin tahriflerini, bâtil taraftarların yersiz iddialarını ve cahillerin tevillerini bu ilimden uzaklaştıracaklarına dair olan haberinde kastedilen kuşakların başında tâbîlerin geldiğini söylemek gerekir.⁹⁹ Zira, sahabe döneminde hadiste söz konusu edilen tehlikeler, çok fazla ortaya çıkmış değildi. Hadislerle yönelik bu tehlikelere karşı tedbir alan, ravileri tenkide tabi tutan âlimler eksik olmamıştır. Tâbîin içinde Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), İbrahim en-Nehaî (ö.96/714), Amir b. Şurahbîl eş-Şa'bî (ö.103/721), Tâvûs b. Keysan (ö.106/728), Hasan el-Basrî (ö.110/728), Muhammed b. Sirîn (ö.110/728), Atâ b. Ebû Rabah (ö.115/733), Abdurrahman b. Davud el-A'rec (ö.117/735), Eyyub es-Sahtiyânî (ö.131/748), Süleyman b. Mihran el-A'meş (ö.148/765) gibi meşhur münekkitler yetişmiştir.¹⁰⁰

Hadis ve sünneti korumaya çalışan tâbîin nesli, yalnız ilmî faaliyetlerle yetinmemişler, ilmin gereği olan amele de büyük önem vererek Kur'an ve sünnete olan bağlılıklarını göstermeye çalışmışlardır.

10. Kur'an ve Sünnete Bağlılıklar

Hadise gösterilen saygı konusunda tâbîin hadisçilerinden nakledilen önemli rivayetler vardır. Bir kaç örnek zikretmek gerekirse Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), hasta yatağında hadis rivayet etmeyi hoş görmez, yatağından doğrulur ve oturduğu yerden hadis rivayet ederdi.¹⁰¹ İbn Sirîn (ö.110/728), hadis rivayet ederken sanki bir şeyden korkan, bir şeyden sakındıran insan gibi davranırdı.¹⁰² Katâde (ö.117/735), hadislerin abdestli olarak rivayet edilmesini güzel görürdü.¹⁰³

⁹⁸ Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 395.

⁹⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1952, I, 341; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, Mekke 1994, X, 209; Hatîb, *Şeref*, s. 28; a. mlf., *Câmi*, I, 128; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille fi'l-usûl*, Beyrut 1997, s. 414. Kurtubî, hadisi Resûl-i Ekrem (s.a.)'e isnad ederek nakletmiş, Ebû Amr'ın ve daha başkalarının rivayet ettiğini söylemiştir. *Câmi*, I, 36. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Temhîd*, Mağrib 1387, I, 28, 59; İbrahim b. Muhammed, *Mübdî'*, Beyrut 1400, s. X, 236; Makdisî, *Fürû'*, Beyrut 1418, VI, 411; Yusuf b. Musa, *Mu'tesaru'l-muhtasar*, Beyrut ts., II, 105; Deylemî, *Firdevs*, Beyrut 1986, V, 483, 537; Heysemî, Bezzâr'ın Ebû Hüreyre ve İbn Ömer yoluyla rivayet ettiğini, senesinde bulunan ravilerden Amr b. Halid el-Kureşî hakkında Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in yalancı biri olduğunu, hadis uydurduğunu söylediklerini nakletmiştir. *Mecmeu'z-zevâid*, Beyrut 1407, II, 140. Zehebî, seneddeki ravilerden Meân'ın güvenilir olmadığını söylemiştir. *Mîzân*, I, 167. İbn Hacer, İbrahim b. Abdurrahman el-Azerî'nin mürsel olarak rivayet ettiği hadisi İbn Mende'nin ve daha başkalarının zikrettiklerini, Hatîb'in muttasıl olarak naklettiğini, İbn Ad'nin bir çok yollardan tahrîc ettiğini belirtmiştir. *İsâbe*, Beyrut 1992, I, 225; a. mlf., *Lisânü'l-mîzân*, Beyrut 1986 I, 77. Münâvî, söz konusu ibareyi hadis olarak kullanmaktadır. *Feyzu'l-kadîr*, IV, 390, VI, 396. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında hadisin bir aslının olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ Ahmed Naim, s. 352-353; Koçyigit, s. 69; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1980, s. 101; Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, VII, 395.

¹⁰¹ Süyûtî, *Miftâh*, s. 67.

¹⁰² İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, Beyrut 1979, III, 242; Sandıkçı, s. 134.

¹⁰³ Süyûtî, *Miftâh*, s. 67.

A'meş (ö.148/765), abdesti olmadığı zaman hadis rivayet etmek isterse teyemmüm alırdı.¹⁰⁴

Kur'an ve sünnete bağlılıkları konusunda da tâbiîn neslinden önemli haberler nakledilmiştir. İmam Şâfiî (ö.204/819), tâbiîler içinde sünnete Atâ'dan daha bağlı birinin olmadığını söylemiştir.¹⁰⁵ Amr b. Meymûn (ö.74/693), yüz kere hac ve umre yapan, görüldüğü zaman Allah hatıra gelen tâbiîlerdendir. Yaşlandığı zaman evinin duvarına bir kazık çakmış, yorulduğu zaman ona dayanmak suretiyle ibadetine devam etmeye çalışmıştır.¹⁰⁶ Mürre b. Şerâhîl (ö.90/709) o kadar çok namaz kıları ki toprak altında iz yapmıştı.¹⁰⁷ Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), peşpeşe oruç tutardı.¹⁰⁸ Urve b. Zübeyr (ö.94/713) de bütün sene boyunca oruca devam ederdi. Her gün Kur'an'ın dörtte birini okur, onunla geceyi ihya ederdi. Bu âdetini ancak ayağı kesildiği gün terketmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹ Şam'ın reyhanesi ve bu ümmetin hikmet ehli, yani hakîmi olarak anılan Ebû Müslim el-Havlânî (ö.62/682) öyle bir makama sahipti ki, Esved el-Ansî kendisini ateşe attığı halde o ateşten yanmadan kurtulmuştur.¹¹⁰ Mesrûk b. el-Ecda, (ö.63/683), tıpkı Hz. Peygamber'in yaptığı gibi ayakları şişinceye kadar namaz kıları.¹¹¹ Rebî b. Hasyem (ö.63/682-83), son derece vera sahibi idi. Onun halini beğenen İbn Mesûd kendisine; "Eğer seni Resûlullah görseydi mutlaka beğenirdi" demiştir.¹¹² Günde yediyüz rekât namaz kılan Esved b. Yezîd (ö.75/694), ibadet konusunda büyük bir gayrete sahipti.¹¹³ Ali b. el-Huseyn (ö.94/712), son derece vera sahibi idi. Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), her iki gecede Kur'an'ı hatmederdi.¹¹⁴ Bir gün ve gecede bin rekât namaz kıları. Bundan dolayı kendisine ibadet edenlerin süsü anlamına gelen "Zeynü'l-âbidîn" denilirdi. Gizlice çok sadaka verirdi.¹¹⁵ Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö.94/713), âbid, ibadet ehli idi. Hakkında "Kureş'in Râhibi" denilirdi.¹¹⁶ Mekke'li olan, daha sonra Beytü'l-Makdis'e yerleşip orada ikamet eden Abdullah b. Muhayriz (ö.99/718) fazilet sahibi biri idi. Medinelilerin ibadet konusunda İbn Ömer'le övündükleri gibi İbn Muhayriz'in hemşehrileri de onunla övünürlerdi. Onun yeryüzündekiler için bir emniyet kaynağı olduğuna inanılır, örnek almak isteyenlerin İbn Muhayriz'i örnek almaları tavsiye edilirdi. Zehebî, onu ilmiyle amel eden, tâbiîn'in ileri gelenlerinden biri olarak tanıtmaktadır.¹¹⁷ Ebû Osman

¹⁰⁴ Süyûtî, *Miftâh*, s. 67.

¹⁰⁵ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, Beyrut 1996, s. 306.

¹⁰⁶ Zehebî, I, 65.

¹⁰⁷ Zehebî, I, 67.

¹⁰⁸ Zehebî, I, 55.

¹⁰⁹ Zehebî, I, 62.

¹¹⁰ Zehebî, I, 49. Metin şu şekildedir: أبو مسلم الخولاني الفقيه العابد الزاهد ربحانة الشام الذي ألقاه الأسود العنسي في النار فنجح منها . *Tezkira*, I, 49.

¹¹¹ İbn Sa'd, VI, 81.

¹¹² Zehebî, I, 58.

¹¹³ Zehebî, I, 51.

¹¹⁴ Zehebî, I, 76.

¹¹⁵ Zehebî, I, 75.

¹¹⁶ Zehebî, I, 64.

¹¹⁷ Zehebî, I, 69; a. mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 494.

en-Nehdî (ö.100/718), çokça ibadet edip oruç tutar, baylıncaya kadar namaz kılar. Süleyman et-Teymî (ö.143/761) onun hakkında "Zannederim o hiç günah işlememiştir" demiştir.¹¹⁸ Rib'î b. Hırâş (ö.101/719-20)'ın hiç yalan söylemediği söylenmiştir.¹¹⁹ İbn Sirîn (ö.110/728)'i görenlerin Allah'ı hatırladıkları belirtilmiştir.¹²⁰ Meymun b. Mihran (ö.117/735) onyedinci günde onyedinci bin rekât namaz kılacak kadar ibadet ve taata düşkün biriydi.¹²¹ Sünnete son derece bağlı olduğu belirtilen Eyyub es-Sahtiyânî (ö.131/748)'nin yanında Resûl-i Ekrem'in bir hadisi okunduğunda göz yaşlarını tutamazdı. Onun bu halini görenler ona acırdı.¹²²

Tâbî'nin nesli içinde yetişen hadis hafızları Kur'an ve sünnete böyle bağlı idiler. Onlar içinde kısaca Zehebî'nin de belirttiği gibi ilim ve ameli birleştiren şahsiyetler vardı.¹²³ Onlar, sahâbeden sonra bu ümmetin en hayırlı insanları idiler. Kendi aralarında kimin daha hayırlı olduğu meselesinde ise farklı görüşler vardır.

11. Tâbî'nin En Hayırlısı

Tâbî'lerin en üstününün kim olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'den nakledilen bir rivayete göre Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712)'dir. Ondan gelen başka rivayetlere göre Alkame b. Kays (ö.62/682), Mesrûk b. el-Ecda, (ö.63/683), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Kays b. Ebû Hâzim (ö.97/715-16), Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718) tâbî'nin en hayırlılarından.¹²⁴

Ebû Abdullah b. Hafîf eş-Şîrâzî¹²⁵ (ö.371/982)'nin görüşüne göre tâbî'nin en faziletlisi, Medinelilere göre Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Mekkelilere göre Atâ b. Ebû Rabah (ö.115/733), Kufelilere göre Üveys el-Karnî (ö.37/657), Basralılara göre Hasan Basrî (ö.110/728) olduğunu söylemiştir. İbnu's-Salâh (ö.643/1245) bu taksimi beğenmiştir. İrâkî (ö.806/1403), bütün bu görüşler içinde Kufelilerin tercihi olan Üveys el-Karnî'nin tâbî'nin en faziletlisi olduğu görüşünün doğru olduğunu söylemiştir. Bu konuda nakledilen "*Şüphesiz tâbî'nin en hayırlısı Üveys denilen kişidir*"¹²⁶ hadisinin tartışmaya son noktayı koyacağını belirtmiş, Ahmed b. Hanbel'e bu hadisin ulaşmamış olabileceğini, ya da ona göre sahih olmadığını veya onun kastettiği kişilerin fazilette değil, ilimde üstün oldukları şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Bulkînî (ö.805/1403) de zühd ve vera konusunda Üveys'in, sünnet ve hadis konusunda ise Saîd b. el-Müseyyeb'in edel olduğunu söylemenin daha güzel olacağını ifade etmiştir.¹²⁷

SÜİFD / 20

¹¹⁸ Zehebî, I, 66.

¹¹⁹ Zehebî, I, 69.

¹²⁰ Zehebî, I, 78.

¹²¹ Zehebî, I, 99.

¹²² Zehebî, I, 131.

¹²³ Zehebî, I, 88.

¹²⁴ Süyûtî, II, 240-241.

¹²⁵ İbn Hafîf, kaynaklarda Hafîfiyye silsilesinin kurucusu olan sūfî olarak geçmektedir. 266/879 yılında Şîraz'da doğmuş, 104 yaşında yine aynı yerde vefat etmiştir. Tahsin Yazıcı, "İbn Hafîf", *DA*, XIX, İstanbul 1999, 535-537.

¹²⁶ Müslim, *Fedâiu's-sahabe* 224; Ahmed, I, 38, III, 480.

¹²⁷ Süyûtî, II, 241; Ahmed Naim, I, 36.

Kadınlardan en üstünü, Hafsa binti Sirîn (ö.100/718'den sonra), Amre binti Abdurrahman (ö.106/724)'dir. Bu ikisinin ardından da Ümmü'd-Derda (ö.81/700) gelir. Emevîlerin Basra kadınlardan olan İyas b. Muaviye (ö.122/740), Hafsa binti Sirîn'e kimseyi tercih edemeyeceğini, Hasan Basrî ile İbn Sirîn bile olsa durumun değişmeyeceğini söylemiştir.¹²⁸

Tâbiîn nesli içinde kimin daha faziletli olduğu şeklindeki bu ilmî tartışmaya benzer bir tartışma da müctehid imamlar için yapılmıştır.

12. Müctehid İmamlardan Tâbiînden Olan

Leknevî (ö.1304/1886), *İkâmetü'l-hucce* adlı eserinde bu konuyu ele alarak detaylı bilgiler vermiştir. Leknevî'ye göre, İmam Ebû Hanîfe'nin sahabe zamanına yetişmiş olduğu kesin olmakla birlikte, onun tabiînden olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazı âlimler Ebû Hanîfe'nin tâbiînden olmadığını savunurken, bir çok âlim de onun tabiînden olduğunu ispata çalışmışlardır. Hadisçiler içinde Dârekutnî (ö.385/995), Hatîb (ö.463/1071), Zehebî (ö.748/1347), Yâfî (ö.768/1367) ve İrâkî (ö.806/1403) gibi âlimler Ebû Hanîfe'nin Enes (r.a.)'i gördüğü kanaatindedirler. Ebû Hanîfe'nin Enes b. Mâlik'in dışında sahabeden Kûfe'de Abdullah b. Ebî Evfâ, Medine'de Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Mekke'de Ebu't-Tufeyl Amir b. Vâsile'yi de gördüğü nakledilmiştir.¹²⁹ Zira tâbiînden olabilmek için hadis usûlü âlimlerinin çoğunluğu, bir kişinin yalnız sahabi ile karşılaşması ve onu görmesi ile tabiî olabileceğini, onunla bir müddet birlikte olmasını, ondan rivayette bulunmasını şart koşmamışlardır. İbn Hacer (ö.852/1448) de aynı görüştedir. Ona göre Ebû Hanîfe, ashabdan bazılarına yetişmiştir. Zira o hicretin seksen senesinde Kufe'de doğmuştur. O günlerde Kufe'de Abdullah b. Ebû Evfâ bulunuyordu. Abdullah, o tarihten sonra vefat etmiştir. Aynı şekilde Basra'da Enes b. Malik vardı. İbn Sa'd, Ebû Hanîfe'nin Enes'i gördüğünü rivayet etmektedir. Bu iki sahibinin dışında değişik beldelerde yaşayan başka sahabiler de vardı. Yine İbn Sa'd'ın Tabakât'ında naklettiği üzere onun bazı sahabileri görmüş olması sebebiyle o tabiî tabakasından sayılır. Bu onun çağdaşlarından hiçbir imama nasib olmamıştır. O zamanlar Şam'da Evzâî, (ö.157/774), Basra'da Hammâd (ö.167/784), Kufe'de Sevrî (ö.161/777), Mısır'da Leys b. Sa'd (ö.175/791), Mekke'de Müslim b. Halid ez-Zencî (ö.179/795-96) bulunmaktaydı.

SÜİFD / 20

167

Leknevî (ö.1304/1886), bu görüşleri naklettikten sonra İmam Ebû Hanîfe'nin tâbiî nesline dahil olduğunu, ashab-ı kiramdan Enes b. Mâlik'i ve daha başka bazı sahabileri gördüğünü söylemiş, Cezerî'nin Esmâu ricâli'l-kurrâ'da, Turpîştî'nin Tuhfetü'l-müsterşidîn'de, Mir'âtü'l-cinân müellifi ve diğer değerli alimlerin eserlerinde bu şekilde zikrettiklerini belirtmiştir. Ona göre İmam Ebû Hanîfe'nin tabiînden oluşunu kabul etmemek eksik araştırmadan, isabetli düşünememekten kaynaklanmaktadır.¹³⁰ Ahmed Naim de, Ebû Hanîfe'nin tâbiî zümresine dahil oldu-

¹²⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 507; Süyûtî, II, 241.

¹²⁹ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbı Ebî Hanîfe en-Numân*, Beyrut 1983, s. 33-35; Leknevî, *İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâr fî't-taabbüd leyse bibid'a*, (nşr. Abdülfettah Ebû Ğudde), Halep 1990, s. 84.

¹³⁰ Heytemî, s. 32-35; Leknevî, s. 83-89.

ğunu, çocukluğunda Enes (r.a.)'i Kûfe'de birkaç kez gördüğünü, diğer müctehid imamların hepsinin etbâ-ı tâbiînden ve daha sonraki tabakalardan olduğunu söylemiştir.¹³¹

Görüldüğü üzere ulemanın bir çoğunun eğilimi İmam Ebû Hanîfe'nin tâbiînden olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. İmam Ebû Hanîfe'nin de dahil olduğu tâbiî nesli içinde hadis ilmine hizmet eden, görüş ve fikirleri kitaplarda nakledilen bir çok hadis âlimi yetişmiştir. Kronolojik sıraya göre bu hadis alimlerinin isimlerini zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

13. Tâbiî'n Hadisçileri

Genel olarak üç sınıfa ayrılan tâbiî'n hadisçileri içinde önde gelen, kendilerine kibâr-ı tâbiî'n denilen hadisçiler vardır. Bu hadisçiler şunlardır:

Ka'b el-Ahbar (ö.32/652-53), Alkame b. Kays (ö.62/682), Ebû Müslim el-Havlânî (ö.62/682), Mesruk b. Ecda (ö.63/683), Rebî b. Hasyem (ö.63/682-83), Ubeyde b. Amr es-Selmânî (ö.70/689), Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî (ö.70/689), Kesîr b. Mürre (ö.70/690), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.73/692-93), Safvan b. Mihrez (ö.74/693-94), Amr b. Meymûn (ö.74/693), Abdurrahman b. Ganm (ö.78/697), Şüreyh b. Hâni (ö.78/697), Eslem (ö.80/699), Alkame b. Vakkas (ö.80/699), Süveyd b. Gafle (ö.80/699), Ebû İdrîs el-Havlânî (ö.80/699), Şüreyh b. el-Hârîs el-Kâdî (ö.80/699), Ümmü'd-Derda (ö.81/700), Zir b. Hubeyş (ö.82/701), Abdurrahman b. Ebû Leyla (ö.82/701), Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö.83/702), Zeyd b. Vehb el-Cühenî (ö.84/703), Kabîsa b. Züeyb (ö.86/705), Mürre b. Şerâhîl (ö.90/709), Malik b. Evs (ö.92/711), Ebû Âliye er-Riyâhî (ö.93/712), Ebû Râfi es-Sâiğ (ö.93/712), Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/713), Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö.94/713), Mutarrif b. Abdullah (ö.95/714), Kays b. Ebû Hâzim (ö.97/716), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö.98/717), Abdullah b. Muhayrîz (ö.99/718), Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718), Ribî b. Hırâş (ö.101/719-20), Ebû Recâ el-Utâridî (ö.105/723), Marûr b. Süveyd (ö.?).¹³² Kibâr-ı tâbiînden sayılan kişiler görüldüğü üzere yaklaşık kırk kadardır.

Mütevâsıt-ı tâbiî'n, tabaka-i vüstâ da denilen orta yaştaki tâbiî hadisçiler şunlardır:

Yahya b. Yamer (ö.90/709'den önce), Ebu'l-Hayr Mersed b. Abdullah (ö.90/709), İbrahim et-Teymî (ö.92/711), Ebû Şa'sâ Cabir b. Zeyd (ö.93/712), Ali b. el-Huseyn (ö.94/712), İbrahim en-Nehâî (ö.95/714), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713-14), Ubeydullah b. Abdullah (ö.98/717), Ebû Salih es-Semmân Zekvân (ö.101/719), Şa'bî (ö.103/722), Mücahid b. Cebr (ö.103/721), Halid b. Ma'dân (ö.103/721), Atâ b. Yesâr (ö.103/721), Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd (ö.104/722), Ebû Bürde b. Ebû Musa (ö.104/722), Salim b. Abdullah b. Ömer (ö.106/724), Tavus b. Keysan (ö.106/724), Süleyman b. Yesar (ö.107/725), İkrime (ö.107/725), Kasım b. Muhammed (ö.107/725), İbn Sirîn (ö.110/728)

¹³¹ Ahmed Naim, s. 36.

¹³² Zehebî, I, 48-70.

Hasan Basrî (ö.110/728), Atâ b. Ebû Rabah (ö.114/732), Vehb b. Münebbih (ö.114/723), A'rec (ö.117/735), Meymun b. Mihran (ö.117/735), Nâfi (ö.117/735), İbn Ebû Müleyke (ö.117/735), Abdullah b. Büreyde (ö.115/733).¹³³

Zehebî, sayılan bu otuz ismin dışında tâbiîn hadisçilerinden ve hadis hafızlarından daha bir çok isim saymaktadır.¹³⁴

Sığâr-ı tâbiîn denilen üçüncü tabaka tâbiîn hadisçileri de şunlardır:

Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720), Ubeydullah b. Ebû Cafer (ö.106/724), Recâ b. Hayve (ö.112/730), Mekhul (ö.113/731), Ebû Cafer el-Bâkır (ö.114/732), Hakem b. Uteybe (ö.115/733), Amr b. Mürre (ö.116/734), Katâde (ö.117/735), Hubeyb b. Ebû Sâbit (ö.119/737), Muhammed b. İbrahim (ö.120/738), Sabit b. Eslem (ö.123/741), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), Zeyd b. Ebû Uneyse (ö.124/742), Saîd b. Ebû Saîd (ö.125/743), Amr b. Dinar (ö.126/744), Abdurrahman b. el-Kasım (ö.126/744), Ebû İshak es-Sebîî (ö.127/745), Abdullah b. Dinar (ö.127/745), Abdülkerim b. Malik (ö.127/745), Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö.128/746), Yezid b. Ebû Hubeyb (ö.128/746), Yahya b. Ebû Kesîr (ö.129/747), Ali b. Zeyd b. Ced'ân (ö.129/747), Muhammed b. el-Münkedir (ö.130/748), Eyyub b. Ebû Temîme (ö.131/749), Ebu'z-Zinâd (ö.131/749), Mansur b. Zâzân (ö.131/749), Safvan b. Süleym (ö.132/750), Mansur b. el-Mutemir (ö.132/750), Muğîra b. Maksim (ö.134/751), Zeyd b. Eslem (ö.136/753), Abdülmelik b. Umeyr (ö.136/753), Husayn b. Abdurrahman (ö.136/753), Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö.136/753), Ebû İshak eş-Şeybânî (ö.138/755), Yunus b. Ubeyd (ö.139/756), Ebû Hâzim Seleme b. Dinar (ö.140/757), Salih b. Keysan (ö.140/757), Davud b. Ebû Hind (ö.141/758), Musa b. Ukbe (ö.141/758), Halid el-Hazzâ (ö.141/758), İbn Avn (ö.141/758), Asım b. Süleyman (ö.142/759) Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Süleyman et-Teymî (ö.143/761), Yahya b. Saîd (ö.143/760), Harîf (ö.144/761), İsmail b. Ebû Halid (ö.145/762), Abdülmelik b. Ebû Süleyman (ö.145/762), Hişam b. Urve (ö.146/763), A'meş (ö.148/765).

Bu sayılan isimlerin dışında daha başka tâbiîn hadisçileri de vardır.¹³⁵ Bu kadar hadis aliminin yaşadığı, çok yoğun ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği bir dönemi ve o dönemde yaşayan insanları hadis tarihini doğru öğrenmek ve bir takım yanlışlara düşmemek açısından tanımanın büyük önemi vardır.

SÜİFD / 20

169

14. Tâbiîn Neslini Tanımanın Faydaları

Hadis tarihinde önemli bir yeri olan tâbiîn hadisçileri sonraki kuşaklara zengin bir kültür mirası bırakmışlardır. Aradan geçen oniki asırlık bir zaman farkı bu neslin ilmî faaliyetlerini öğrenmemize engel olmamalıdır. Aksine sistematik bir hadis bilgisine sahip olabilmek için sahabelen sonra ikinci halkayı teşkil eden bu neslin önemli simalarını iyi bir şekilde tanımak gerekmektedir.

¹³³ Zehebî, I, 71-102.

¹³⁴ Zehebî, I, 102-107.

¹³⁵ Zehebî, I, 158-159.

Hâkim en-Neysabûrî (ö.405/1014), tâbiîn neslini tanımanın önemli bir konu olduğunu, onları tanımayan kişinin onları sahabe ve tebe-i tâbiînle karıştıracığından bahsetmektedir¹³⁶. Bu karıştırma, bazen iki ravinin aynı isimde birleşmeleri şeklinde olur. Bu benzerlik, çok defa birinin diğeri olduğu zannına yol açar. Tâbiîni tanımanın diğeri bir faydası da mürsel ve muttasıl rivayetlerin ayırt edilmesine yardımcı olmasıdır.¹³⁷ Hz. Peygamber'e yakın bir devirde yaşamış olmaları dolayısıyla, sahabenin çoğunu gören ve onlarla sohbetinde bulunan tâbiîlerin kendilerinden hadis dinledikleri sahabileri atlayıp doğrudan Hz. Peygamber'e isnadla rivayet ettikleri hadise mürsel hadis denir.¹³⁸ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerinin sahih olduğunu söylemiştir.¹³⁹ Tâbiîn hadisçilerini irsal yapmaya zorlayan bir takım etkenler de yok değildir. Mesela Haccac zamanında yaşayan, Hz. Ali'ye sövmesi konusunda zorlanan Abdurrahman b. Ebû Leyla (ö.82/701), hadis rivayet ederken sahabe raviyi söylemez, muhtemelen Hz. Ali'den naklettiği hadisler için isim belirtmezdi.¹⁴⁰ Bu açıdan tâbiîn döneminin bir olgusu olan mürsel hadis kavramının iyi araştırılması gerekmektedir.

Hadis ilminde, kimin kimlerle görüşüp hadis aldığı, hangi ravilerden hadis rivayet ettiğinin bilinmesi gerekir. Bu da onların doğum ve vefat tarihlerinin, hal tercümesi denilen biyografilerinin bilinmesiyle mümkün olur. Sahabeden sonra ikinci tabakayı oluşturan ve sayıları bir hayli kabarık olan tâbiîn neslinin, bu açıdan da tanınması büyük önem taşır. Sahabe biyografilerinden bahseden eserler olduğu gibi, tâbiîn biyografilerine dair yazılan eserler de vardır. Bu sahada müstakil birer eser olmasalar da İbn Sa'd (ö.230/844)'ın *et-Tabakâtü'l kübrâ*'sında pek çok tâbiînin ismi zikredilmiştir.¹⁴¹ Halife b. Hayyât (ö.240/854-55)'ın *Kitâbu't-tabakât*'i,¹⁴² Dârekutnî (ö.385/995)'nin *Zikru esmâi't-tâbiîn ve men ba'dehüm'ü*, Zehebî (ö.748/1347)'nin *Tezkiratu'l-huffâz*'i da aynı sahada yazılan meşhur kitaplardandır.

Tâbiîn nesli ile ilgili müstakil eserler de vardır. Müslim (ö.261/875)'in *Kitâbu'tabakâtü't-tâbiîn*¹⁴³ Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) ve İbn Mende (ö.470/1078)'nin *Tabakâtü't-tâbiîn* adlı kitapları da bu alanda yazılan eserlerdendir.¹⁴⁴

SONUÇ

Tâbiîn döneminin hadis ilim dalı açısından önemli ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği bir dönemi temsil ettiği, bu dönemde, hadislerin toplanması için değişik bölgelere yolculuklar yapıldığı, kısmen de olsa hadislerin yazılarak bir araya getirilmesi

¹³⁶ Hâkim, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, (thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut 1977, s. 41.

¹³⁷ Suyûtî, II, 234.

¹³⁸ Suyûtî, I, 195; Koçyiğit, s. 291.

¹³⁹ Zehebî, I, 54.

¹⁴⁰ Zehebî, I, 59.

¹⁴¹ bk. Çakan, s. 230.

¹⁴² Kettânî, s. 139; Mustafa Fayda, "Halife b. Hayyât", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 301.

¹⁴³ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, Beyrut 1392, I, 10.

¹⁴⁴ Kettânî, s. 139; Nuri Topaloğlu, "İbn Mende", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 182.

demek olan tedvin faaliyetlerine girildiği görülmüştür. Hadis tarihinin ilk devrini oluşturan bu dönemde, hadis rivayetine karşı son derece dikkatli ve titiz davranıldığı, hadis rivayet edenlerin kontrol altında tutulduğu, bu devrin sonlarına doğru hadis rivayetine hadislerin kaynaklarının sorulmaya başlandığı, bunun sonucu olarak da isnad usûlünün ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Asr-ı saâdete yakınlıkları sebebiyle sözleri ve davranışları maktû hadis kavramı adı altında özel bir değerlendirmeye tâbi tutulan tâbiîn neslinin sünnetin doğru bir şekilde tespit edilip sonraki nesillere aktarılmasında önemli roller üstlendikleri, yaşadıkları zaman dilimi açısından bir buçuk asra yakın bir dönemi kapsasa da, genelini yetmiş yıllık bir sürede hayatta oldukları, meşhur tâbiîn hadisçilerinin bir çoğunun Arap asıllı olmadıkları, Mekke, Medine, Kufe, Basra, Şam ve Mısır gibi yerleşim yerlerinin bu dönemin önemli ilim merkezleri olduğu müşahede edilmiştir.

Bir kimsenin tâbiînden sayılabilmesi için herhangi bir sahabiyle karşılaşmış olmasının çoğunluğa göre yeterli görüldüğü, tâbiînin faziletiyle ilgili Kur'an'da ve sünnette delillerin bulunduğu, sahabenin sınıflandırılmasında olduğu gibi tâbiîn de değişik şekillerde sınıflandırıldıkları, tâbiîn nesli içinde kendilerine özel bir isimle muhadramûn denilen kişilerin var olduğu, tâbiînin sayısının tam olarak bilinemediği, bu nesil içinde meşhur münekkitlerin yetiştiği tespit edilmiştir. Kur'an ve sünnete bağlılıkları konusunda da tâbiîn neslinden olumlu yönde haberlerin nakledildiği, mezheb imamlarından Ebû Hanîfe'nin tâbiînden sayıldığı, tâbiînin en üstününün kim olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmekle birlikte genel temayülün Üveys el-Karnî olduğu noktasında yoğunlaştığı, tâbiîn neslini tanımanın, onları sahabe ve tebe-i tâbiînle karıştırmamak açısından önemli bir konu olduğu sonucuna varılmıştır.

TÂBİİN NESLİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

THE POSITION OF "TABIİN" GENERATION THE SCIENCE OF HADİTHES

Dr. Seyit Avcı

According to the majority of scholars of hadithes, the muslims who saw or personally knew Mohammed 's companios are called 'tabiin'. Tabiin generation occupies an important place in the science of hadithes. Tabiin period covers a considerably long period of time and draws much attention in regard of the great volume and density of the scientific activities carried out. In this period, many travels were arranged in purpose of learning hadithes, and the method of ascription was used in order to find out the origins and sources of the hadiths of the time, and the hadithes existing in fragments or scattered groups were compiled. A great majority of the renowned hadith scholars lived in tabiin period consisted of the various muslim peoples other than the Arab origins. The most significant centers of sciences in this period were Mecca, Medina, Cufa, Basra, Damascus and those in Egypt. A great number of by-heart-learners of hadithes engaged in the science of hadith, in the tabiin generation that earned respect and esteem among muslims, with their distinguished religious and scientific personalities.

Key Word: Hadithes, Mecca, generation, muslims, scientific.

موقف جيل التابعين في علم الحديث

د. سيد آوجي

الملخص

يطلق اسم التابعين على المسلمين الذين رأوا الصحابة علي قول أكثر المحدثين ويجرز جيل التابعين مكانة مهمة في علم الحديث ويحتوي قرن التابعين زمانا طويلا و يمتاز بإنتاج الأعمال العلمية المتكثفة في هذا القرن قد تحققت الرحلات الحديثية لتعليم الحديث و استعمل منهج الاسناد لتثبيت مصادر الأحاديث ومسانيدها وكذلك ودونت الأحاديث المتفرقة ويتكون أكثر المحدثين الذين عاشوا في عصر التابعين من المولى التي ليست من أصل عربي ومن أهم المراكز العلمية في هذا القرن مكة والمدينة والكوفة والبصرة والشام ومصر و نشأ عدد كبير من جيل التابعين الحفاظ الذين اشتغلوا بعلم الحديث واشتهر بين المسلمين بشخصياتهم الدينية والعلمية ونالوا احتراماً كبيراً من المسلمين